

OWIES (156) *sb m*

o oraz e jasne.

sg *N* owies (31). ◇ *G* owsa (54), owsu (9); -u *FalZioł* (2); -a : -u *ZapWar* (2:5), *BielKron* (2:1), *Mącz* (2:1). ◇ *D* owsowi (2). ◇ *A* owies (39). ◇ *I* ows(e)m (13). ◇ *L* owsie (3). ◇ *pl N* owsy (1). ◇ *G* owsów (2); -ów (1), -(o)w (1). ◇ *A* owsy (1). ◇ *L* owsiech (1).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI – XVIII w.

1. *bot. Avena sativa L. (Rost); owies zwyczajny, roślina uprawna z rodziny traw (Gramineae); avena Murm, Mymer¹, Mącz, Calep, JanStat, Cn; bromus Mącz, Calep, Cn (149) : Murm 119; Mymer¹ 16v; ZapWar 1532 nr 2399; FalZioł +6b, III 24c [2 r.]; Ze pły fie [pan] po polu goni Zyto/ owies wlfytko łomi RejRozpr Hv; Pleśniwy fie też skurczył y sierść ná nim wftála/ Iákoż tá márna lieczka dzyuráwa náftála. Trze grzywę o przeworę á pod nim chudy pyes/ Obádwá dawno fułzá/ nie zrodził fie owies. RejWiz 92; Calamus avenae, Zdzblo owfa Mącz 31a; Merges, Kupki żyta álbo owlu yufz grábione ále yefzcze nie zwiázáne/ kuczka mi niektórzi zowá. Mącz 218b, 20a, 27b, 238c; SienLek 226, Xxx3; RejZwierc [233]; Calep 113b, 139b; CzahTr L2v.*

W połączeniu z określeniem miary (3): UstPraw D2v, D3v; Kopá owfa/ zá dwa grofzá. SarnStat 303.

W połączeniach szeregowych (9): any yemv spalył [...] szwe gvmna yego [...] Tho yesth sboza roznoego rodzayv Tho yesth zytha yáčmyenyv owschv grochv prosscha Thatharky y szyana w brodzach ZapWar 1531 nr 2540, 1524 nr 2292, 1530 nr 2390, 1533 nr 2405, 1534 nr 2543, 1541 nr 2448, 1549 nr 2681; BielKron 277; Bo niemáfłci zboža infzego pożytecznieyłego iedno żyto/ pfleniczá/ ięczmyk miły/ á owies. RejZwierc 108.

W charakterystycznych połączeniach: owsu brog; w owsie paść.

Zwroty: »młocić owies« (4): RejZwierc 101; przyfzło kílka chłopow fkárzyć do Rotmiłtrzá/ Pánie práwi/ thwoiá czeladka młoci w gumnie náfz owies. GórnDworz R4v; RejZwierc 72v; GostGosp 152.

»owies (za)siac; owsem [co] posiac, posiany« [szyk zmienny] (2;1:1): Iakom ya nyewzoral any poszyl czwyerczy rolyey nadww polv owsem y proszem navmyesthowye Gwalthem ZapWar 1505 nr 2087; yakosch my nyepzisli splugem [...] hy oney yeszmy nyeskazili any othiály (ny) vnyemaley cząsći ophschem posianey na kawiączinye ZapWar 1542 nr 2450; LibMal 1547/132; síey żyto/ Pflenicę. Trzećiego Roku także, Czwartęgo możefz siac Owies. Strum Lv.

»owies siekać; [owies sieczony]« (1): Merga, [...] Grabki przy kólách bywáyace/ gdy owies álbo tátárkę fiekáya. Mącz 218b; [Owsa urodziło się było sieczonego kop 159 LustrMalb 1570/132].

Wyrażenie: »nieżęty, [żęty] owies« [szyk zmienny] (2): ZapWar 1524 nr 2291, 1533 nr 2405; [Uradza się kop 163, czasem więcej żętego owsa LustrMaz I 159].

Szereg: »owies a (i) jęczmień« (2): Zemicá [!] Albeńka po Niemiecku Elb w Szwabfkiey ziemi iefł ciężka á twárda/ nie dawa z fiebie iedno owies á ięczmień y tho z ciężką pracą/ bo trudna ku orániu BielKron 287, 277v. [Ponadto w połączeniach szeregowych 5 r.]

a. Ziarna owsa jako pasza dla zwierząt domowych (101) : BierEz N2v; FalZioł III 24d; LibMal 1545/102, 1547/135v [2 r.], 1551/165; KrowObr 80v, 95v [3 r.], 96, 96v, 97, 119, Tt; A pan iuz węc nie wciága wie iż nie ma owfa/ Bá wierę ráczcie iechác byfcie chcieli do pfa. RejWiz 73v; RejZwierc 101, 103v, 107, 136v; BielKron 331 [2 r.], 375v; KochSat A3; Farrago, Sieczka/ álbo ynfa bydłca

karmia z rozmaitych ziarn zmieszána/ jako yeft z plew/ [...] wyki/ otrąb/ owfá/ z gonin [!] *Mącz* 118a; á daway ten proch koniowi z owfem ieść *SienLek* 166v, 90v, 165, 168, 173 [3 r.], 188v (13); Ci tedi iednego czáfu w Wilnie/ gdi był owies nie pomálu drogi/ á nákoniec áni go doftác možono *GórnDworz* S5, S5v [4 r.], S6 [2 r.]; bo gdy fzkápá ábo woł ma owies w żłobie przed łobą iuż to v niego nawiętże dobro ná fwiecie *RejZwierc* 105, 159v, 23 5v, 246v; *BielSpr* 27v, 54; *SkarŻyw* 545 [4 r.]; *CzechEp* 362; *GostGosp* 167, 168.

W połączeniach z określeniami miary [w tym: *beczka* (2), *ćwiertnia* (2), *garsć* (1), *korzec* (11), *miarka* (1), *półkorca* (1), *przygarśnie* (1), *wiertel* (4)] (23): *BierEz* N2v; Wezmi hałunu dwa łoty/ mercurium foblmatam: [...] owfugarzć/ [...] w apteczce to naydziefz *FalZioł* V 101; y na tháfch namowá vkradł fwemv Gořpodarzewi trzy wyertelye owfá wftodolye. *LibMal* 1544/93v; Item v kalyethy wuya fwego weřzrodce vkradł czwyerthnyá pffenycze y czwyerthnye owfá *LibMal* 1551/165, 1545/72v, 1545/102, 1547/132, 1551/165 [2 r.]; *UstPraw* D2v; day mu [koniowi] owfá czterzy kroć ná dzień po trzy przygárśni kořdym rázem/ by trzewá nie záchnęły *SienLek* 190; *GórnDworz* S5; *Strum* K4v; *GostGosp* 56, 152; Pułkorcá owfá z śieczká/ śiáná wiązań ktemu/ Nie cięży fwé boroczno koniowi żadnému. *WyprPl* C2v; y od dwu fet beczech owfá Klefczefłkięgo w Stárořtwie Bełżkim *SarnStat* 105; kiedy konie Króla Ie^{so} M. bywáią połyáné do Zupy/ tedy Zupnik konióm onym/ ná kořdęgo koniá ma dáć korzec owfá [*coretum avenae JanStat* 38] ná dzień *SarnStat* 374; tam mu [podkomorzemu] máią bydź dawáné potrzeby przez ftárfzé Stolniki: to ieft/ iedná miárfká owfá [*una mensura avenae JanStat* 44]/ ósm kurczát/ kopá chlebá/ pułćwierći mięfá wołowęgo/ y z piwem. *SarnStat* 378, 303, 376, 901, 903.

W przeciwstawieniu: »plewy ... owies« (1): Lepźeć teř plewy z pokoiem/ Niřli owies z ciężkim boiem. *BierEz* L2v.

W porównaniach (2): á máły to kořzt/ trawki náfiękác/ vkropkiem gorącym iá odmiękczyć/ otrąbkámi pořypác/ to fie ták thym dobrze pan młody gęř vchowa iáko owfem *RejZwierc* 109; *Strum* O4.

Zwroty: »nasypác, dosypowác owsa(-u)« [szyk zmienny] (2:1): Theř nasypác owfzu w worek á zagrzawfzy gi przyłóżyć ná lewy bok ná flezionę/ twardość iey rořpuřczá á boleść vfmierza *FalZioł* III 24c; Drugim teř do wři obroki daway/ owfá dořypuy/ że go ledwe gáfiętom kęř ná Wiofnę zořtánie *RejZwierc* 31, 97.

»korcem owies mierzyć« (1): Pánie miły Gořpodarzu/ Iákim korcem owies mierzą *RejZwierc* 234v.

»owies święćić, żegnác; święcony owies« [szyk zmienny] (3:1; 1): Papieřz fwięći Owies dzień Szczepaná Świętego. Dzień Świętego Sztzepaná Owies żegnáiąc/ ták mowicie. *KrowObr* 95v, Tt, Tt3; Święcony owies/ Święcone zyele *RejZwierc* bb3v, 107.

»owies wiać« (1): A tákże y ine przypadki od fwiátá niepotrzebne [...] wfzytko to s fiebie otrąfnie iáko plewy idąc z gumná kiedy owies wieią. *RejZwierc* 71v.

Wyrażenia: »owies czarowany; czarowanie owsa« = w tekście antykatolickim: owies poświęcony w dzień św. Szczepana (3;1): Abowiem tu powiedacie/ iż owies tzárowány dáie zwierzętom y ludziom zdrowie ćielefne/ y lekárřtwo duřzam wietzne. *KrowObr* 95v; nie inřzego nierozumiecie/ iedno

żegnáníe álbo krzyżykow tznienie/ to iefth tżárováníe Wody/ Soli/ Winá/ Iáiec/ Owlá *KrowObr* 125, 95v, 96.

»stworzenie owsa« = *creatura avenae* – *Missale secundum ritum II ...*, *Wenecja 1532, 13v (1)*: Rátz Boże błogolláwić/ to ftworzenie owlá/ y inne nálienia/ áby był lekárftwem zbáwiennym koniom/ y infzym zwierzętom. *KrowObr* 95v.

W przen (1) : Nie bądźże ty tą fzkápą/ kiedyc owlá dano/ Iedz cóc Bog dał *RejWiz* 191.

α. *Ziarna owsa jako forma daniny składanej panom przez poddanych chłopów (7)* : A inné fkládánia y wyciągánia w królestwie nászym niezwyklé y niebywálé/ iáko we Zbożach/ w Owsiéh/ w Pieniádzach *SarnStat* 1055.

W połączeniu szeregowym (1): Pámieć czynfzowa. O ś. Marćinie czynfz ma bydź odbieran wfzyftek rázem: przefzłego roku reftę/ Kápłuny/ Iáyca/ Gęsi/ Kury/ Chmiel/ Owies *GostGosp* 70.

Zwrot: »dać owies; dawanie owsa« (3;1): *RejRozpr* D4; Bo kiedy pan woiuie/ iuz day chłopie kury/ [...] Dayże owies day fiáno/ á biegay po piwo *RejWiz* 172v; *RejZwierc* 72v; SKárżyli fie obywátele ziem Rufkich/ iż [...] od ludzi fzlácheckich/ y ich poddáných po sól przyiędzáiących wyciągáią nád ich powinność dawáníe owfów. *SarnStat* 395.

Wyrażenie: »dań owsa« (1): Kuiuáwka y Dobrzyńka ziemiá od dáníey owlá iefth wolna. *SarnStat* 69; [*LustrRaw* 84].

2. praw. *Nazwa daniny składanej w formie określonej ilości (ćwiertni, korców, miar) owsa; avena JanStat (5)* : WSzyfcy obywátele ziem Kuiuáwkiéy y Dobrzyńkiéy/ z owlá/ który nam zwykli płáćić do dziefiáci lat tylko nam będą powinni z niego odpowiedáć: które gdy wynidą/ od tákowego owlá będą wolni y wyięci. *SarnStat* 69, 895 [3 r.]; [iż starosta nie wybiera dochodów miesckich, jako czynszów z ról i z domów, owsów i inszych dochodów, tylko burgmistrz z rajcami *LustrRaw* 8].

[*Zestawienia*: »owies czynszowy« = *prawdopodobnie część obowiązkowego świadczenia oddawana obok czynszu pieniężnego [szyk zmienny]*: Owies czynszowy. – Daje każdy owsa czynszowego per cor. 1½ effluentis mensurae *LustrKrak* I 138, I 93, 144, 184, 205; *LustrWpol* I 134 *cf* »owies łączny«.

»owies danny«: Dani. – W tej wsi nie masz owsa dannego, tylko płacą z włóki *LustrRaw* 11, 3, 111; *LustrPom* 147; *LustrMalb* 11.

»owies darowny« = *rodzaj czynszu składanego jako ekwiwalent dawania stacji, czyli powinności utrzymania przejeżdżających przez daną okolice króla lub jego urzędników oraz dostojników kościelnych*: owsa stacejnego albo darownego każdy z domu swego per cor. 1 effluentem. *LustrKrak* 191.

»owies dymowy« = *podatek uiszczany od dymu, tj. domu*: [kmiemie] z każdej włóki dają owsa dymowego po kor. 3 miary równej brzeskiej *LustrWpol* II 209.

»gajowy owies« = *danina uiszczana przez rzemieślników, chłopów za prawo korzystania z lasów, gajów dębowych, stawów, rud [szyk zmienny]*: Wolność mają drew w lesie Kąpinie, od czego płacą gajowego owsa ćw. 100. *LustrPom* 107; *LustrMaz* I 98, 111, II 11.

»owies godow(an)y (a. godny)« = *danina składana przez poddanych z okazji uroczystego święta [szyk zmienny]*: Owsa godowego targowej miary każdy kmiemie per cor. 1. [...] Mieszczanie ex laneo 1 owsa godowego, poczesnego nie dawają, tylko czynszowy [...] facit pro toto mc. 2/0/9, wyjąwszy

jeszcze godny i poczesny owies *LustrSand* 68; Godowany owies i kury. – Wójtowi dawają *ex area per cor. avenae aequatum* 1 *LustrSand* 110, 69.

»owies leśny« = *danina składana przez chłopów i rzemieślników wiejskich za prawo wyrębu drzewa w lasach i korzystanie z pastwisk leśnych*: Owsa leśnego dawają ćw. 12 *LustrWpol* I 133; *LustrSand* 112.

»owies łączny« = *danina uiszczana od posiadanych lub dzierżawionych łąk*: owsa z tej wsi wszystkiego tak czynszowego, jako łącznego przychodzi ćw. 21 *LustrWpol* I 147.

»miodowy owies« = *danina będąca ekwiwalentem czynszu płaconego przez bartników od posiadanych w lesie barci*: Sep miodowa. – Miodowego owsa pro anno dawają *cor. 4½* *LustrSand* 118.

»owies morgowy« = *forma czynszu płaconego od dzierżawy morgów*: Summa owsa morgowego i dannego ze wsi, to jest z Zelgoscza ćw. 20 *LustrPom* 147; *LustrWpol* II 88.

»owies (o)sepny« = *roczna danina w zbożu świadczona przez chłopów na rzecz dworu*: Z tej wsi nie dają owsa dannego abo osepnego [...], tylko dawają dani na ś. Marcin kurów prostych *LustrRaw* 111, 16; *LustrWpol* I 134.

»owies paśny« = *danina składana przez chłopów za prawo wypasu bydła na łąkach i w lasach*: [płacq] Owsa paśnego manu coniuncta gburzy i [z] sołtysem ćw. 40. *LustrPom* 137.

»owies płużny« = *danina składana przez chłopów od pługa ziemi, tj. jednostki powierzchni roli*: Suma owsa płużnego ze wsi wszystkich [...] czyni łasztów 45, ćw. 16. *ŹródłaEkMalb* II 27.

»poczesny owies« = *rodzaj czynszu składanego na podarek okolicznościowy dla pana*: wójt dawają poczesnego owsa *cor. 18* równy miary *LustrSand* 69.

»owies podwodny« = *danina składana w zamian za powinność odbywania i dostarczania podwód, tj. powinności dostarczania panującemu i jego urzędnikom środków transportu oraz przewożenia produktów i towarów dworskich*: Sep owsa. – Z tegoż miasteczka, z ratusza [...] dawają owsa podwodnego na każdy rok *kor. 684* *LustrRaw* 68.

»pomocny owies« = *czynsz będący ekwiwalentem powinności uczestniczenia poddanych w pilnych pracach na rzecz dworu*: Ciż mieszczanie [...] dawają pomocnego owsa, co by mieli pomagać żać do folwarku szydłowieckiego, *per cor. 1 mensurae Szydloviensis effluentis* *LustrSand* 153.

»owies robotny« = *ekwiwalent czynszu pobieranego w zamian za powinność odbywania robót na rzecz dworów i zamków*: owsa czynszowego i robotnego dawają wszyscy społecznie *cor. 96 effluentes Casimiriensis mensurae* *LustrKrak* I 205, 201, 203, 204.

»owies stacyjny (a. stacejny)« = *rodzaj czynszu składanego jako ekwiwalent dawania stacji, czyli powinności utrzymania przejeżdżających przez daną okolicę króla lub jego urzędników oraz dostojników kościelnych [szyk zmienny]*: Stacyjej po gr 2 z osiadłych, owsa stacyjnego po *kor. 6* [...], wiecznego owsa wszyscy kmiecie dawają *kor. 16* *LustrWpol* I 219; Owies stacejny. – Dają owsa stacyjnego z prętu po macy równy; *facit cor. aequatos 59* *LustrKrak* I 94, 69, 91, 93; *LustrPom* 89.

»owies wieczny« = *danina składana przez chłopów na utrzymanie urzędników sądowych zjeżdżających na sądy wieczowe [szyk zmienny]*: *LustrWpol* I 219; Sołtysi z włók swych [płacq] owsa wiecznego po ćwiertni, ćw. 5. *LustrPom* 33.

»owies żyrowy« = *danina składana przez chłopów za prawo wpędzania świń na żer do gajów dębowych lub bukowych*: Żyrowe. – Gdy się bukiew zrodzi, dawają owsa żyrowego per cor. 1 aequatum mensurae Lipnicensis *LustrKra*k I 94.]

3. bot. *Dziko rosnące rośliny* (2) :

Zestawienia w funkcji nazw botanicznych (2): »czy owies« = *Bromus tectorum* L. i *Bromus sterilis* L.; *stokłosa dachowa i stokłosa płonna*; *gatunki dwuletnich traw (Gramineae)*, *pospolite na ugorach, zrębach, przydrożach i starych murach, podobne do owsa* (1): *Murinum hardeum*, seu *Phoenix* seu *Lolium murinum*, *Czczy owies owielek/ albo myfzy owies/ źiele yeft ná nowych murzech* *połpolicie á ná fuchych mieyfcách roftące owłowi podobne*. *Mącz* 238c.

»myszy owies« (1): *Mącz* 238c cf »czy owies«.

EW